

СКЛАДНОПІДРЯД НЕ РЕЧЕННЯ

Ви знатимете:

- ознаки складнопідрядного речення, його будову та засоби зв'язку в ньому;
- види складнопідрядних речень;
- особливості складнопідрядного речення з кількома підрядними.

Ви вмітимете:

- знаходити складнопідрядні речення в тексті, у тому числі складнопідрядні речення з кількома підрядними;
- визначати головну і підрядну частини, види складнопідрядних речень;
- розрізняти сполучники і сполучні слова;
- правильно ставити коми між частинами складнопідрядного речення й обґрунтовувати їх уживання;
- конструювати складнопідрядні речення різних видів, аналізувати й порівнювати їхні виражальні можливості.

Основні ознаки

Складнопідрядним називається складне речення, частини якого нерівноправні за змістом і з'єднані підрядними сполучниками чи сполучними словами.

НАПРИКЛАД:

1. Люблю, коли із неба місяць круторогий туманно дивиться в вікно (В. Сосюра).

2. Пахне хлібом земля, що дала мені сонце і крила (Д. Павличко).

Головна і підрядна частини

У складнопідрядному реченні обов'язково є одна головна частина та одна або кілька підрядних. Частина складнопідрядного речення, від якої ставимо питання, називається головною, а частина, яка відповідає на поставлене питання, називається підрядною. Підрядна частина може стояти перед, після або в середині головної.

НАПРИКЛАД:

Що?

Люблю, коли хвилі юрбою шумують, ламаючи лід
(В. Сосюра).

підрядна частина

якому?

На місці, де стояла прадавня рідна хата, нині уже стоїть нова
(І. Чендей).

підрядна частина

Засоби зв'язку

Підрядна частина завжди має у своєму складі підрядний сполучник або сполучне слово, які разом з інтонацією є засобами зв'язку частин складнопідрядного речення.

Найчастіше вживаними є такі
підрядні сполучники:

*що, щоб, бо, як, ніби, мов,
хоч, якщо, якби, тому що,
через те що та інші.*

У ролі сполучних
слів вживаються
відносні
займенники:

*хто, що, чий,
котрий, який*

У ролі сполучних
слів вживаються
прислівники:

*де, куди, як,
звідки, коли, доки,
поки та ін.*

Розділові знаки, інтонація

В усному мовленні підрядна частина відокремлюється від головної **паузою**, а на письмі - **комою**.

Якщо ж підрядна стоїть у середині головної, то **коми** ставляться з **обох боків**.

НАПРИКЛАД:

1. Поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ (К. Ушинський).

2. Могутній той народ, який має синів, об'єднаних любов'ю до Вітчизни (Л. Силенко).

3. Той, хто по-справжньому любить свою Батьківщину, усякого погляду справжня людина (В. Сухомлинський).

Стилістичні особливості

Складнопідрядні речення поширені в усіх стилях мовлення, особливо в:

художньому

публіцистичному

науковому

Схеми

Будову складнопідрядного речення можна зобразити за допомогою схеми. При цьому **головну частину позначаємо квадратними дужками, а підрядну - круглими**. У схемі також ставимо відповідний розділовий знак, вказуємо підрядний сполучник чи сполучне слово, надписуємо питання.

НАПРИКЛАД:

1. Пахнуть хлібом слова, **що** мене їх навчила мати (Д. Павличко).

які?
[], (що).

2. І скрізь, **де** тропа моя в'ється, лишав я частиночки хмари (Д. Луценко).

де?
[, (де),].

Сполучники і сполучні слова

На відміну від сполучників, сполучні слова є членами речення, на них падає логічний наголос. В українській мові слова *що*, *коли*, *як*, залежно від змісту речення, можуть бути і сполучниками і сполучними словами.

РОЗРІЗНЯЙТЕ!

КОЛИ

сполучник : Зникне роса, *коли* зійде сонце.

сполучне слово: Була пора, *коли* цвіли вишні.

ЯК

сполучник: Зайдеш, *як* почувеш дзвінок.

сполучне слово: Розкажи, *як* сміється вітер.

Практичний синтаксис

- ◆ Об'єднати умовно прості речення в складнопідрядні. Записати їх.

1. Усього кілька днів минуло. Прилетіли лелеки, бузьки, бусли, чорногузи. 2. Я вже знаю в собі цю готовність прощати. Важче вимагати відповідальності. 3. Машину залишити вони не наважувалися. Порятувати її ніяк не змогли б. 4. Я зовсім не боялася гарних слів. Думала про того хлопчика. 5. Я була мала. Читала казку про підступного брата Березня й про довірливого Квітня (з *тв. Н. Бічуї*).

- ◆ Назвати головні та підрядні частини в змодельованих складнопідрядних реченнях.

- ◆ Дібрати антоніми до виділених слів. Скласти з ними складнопідрядні речення.

Творче моделювання

Скласти складнопідрядні речення, додавши до поданих головних частин підрядні. Записати їх. Накреслити схеми.

1. Він усміхнувся, поглянув у той бік, де
 2. Вона виглядатиме там, де
 3. Людина сама собі створює долю, аби
 4. Не можна повернути жодної миттєвості, щоб
 5. Як слово не допоможе, то
 6. Уранці нічого не можна було впізнати, ніби
 7. Як добре бігти босоніж по росянистій траві, коли
 - Дослідити, у яких складнопідрядних реченнях підрядна частина належить до всієї головної, а в яких — до окремого слова чи сполучення слів у головній частини.
1. Виділені слова розібрати як частину мови (усно).

Лінгвістичне дослідження (робота за варіантами)

Прочитати речення й визначити, якій із поданих схем відповідає його структура

Варіант 1

Любив я ті дні, коли вдома в нас збиралися гості (С. Васильченко).

коли?

1. [], (коли..)

за якої умови?

2. [], (коли..).

які?

3. [ім.], (коли...).

Варіант 2

Поле вступило в тінь, бо нахлинули хмари (П. Тичина).

для чого?

1. [], (бо...).

у зв'язку з чим?

2. [], (бо...).

яку?

3. [], (бо...).

ВИДИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ЗА ЗНАЧЕННЯМ І БУДОВОЮ:

Для того щоб визначити вид складнопідрядного речення, потрібно врахувати:

- а) від чого залежить підрядна частина;
- б) засоби зв'язку між частинами;
- в) смислові відношення між частинами.

ВИДИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

Вид	Значення підрядної частини	Засоби зв'язку	Питання, на які відповідає підрядна частина	
3 підрядними означальними частинами	Пояснює іменник, займенник або іншу частину мови в значенні іменника в головній частині	Сполучні слова: хто, що, який, чий, котрий, де, коли, куди, звідки; сполучники: що, ніби, мов, наче і под.	який? чий? котрий?	
3 підрядними з'ясувальними частинами	З'ясовує, пояснює в головній частині значення дієслова-присудка (найчастіше) або іншої частини мови	Сполучні слова: хто, який, чий, котрий, де, куди, звідки, коли, як; сполучники: що, щоб, мов, ніби, наче, неначе і под.	Питання непрямих відмінків	
3 підрядними обставинними частинами	Місця	Указує на місце або напрям дії головної частини	Сполучні слова: де, куди, звідки	де? куди? звідки?
	Часу	Указує на час здійснення того, про що говориться в головній частині	Сполучники: коли, як, після того як, з того часу як, як тільки, щойно, ледве, тільки що; сполучні слова: відколи, поки, доки, аж поки, аж доки	коли? відколи? як довго? з якого часу?

З підрядними обставинними частинами

Способу дії і ступеня	Указує на ступінь вияву ознаки або спосіб дії головної частини	Сполучники: щоб, що, мов, як, чим... тим, наче, неначе, ніби; сполучні слова: як, скільки, наскільки	як? якою мірою? наскільки? яким способом?
Умови	Указує на умову здійснення того, про що йдеться в головній частині	Сполучники: лк, якщо, якби, коли, коли б, аби	за якої умови? при якій умові?
Причини	Указує на причину здійснення того, про що йдеться в головній частині	Сполучники: бо, тому що, через те що, тим що, у зв'язку з тим що, оскільки	чому? з якої причини? через що?
Мети	Указує на мету здійснення того, про що йдеться в головній частині	Сполучники: щоб, для того щоб, аби	для чого? з якою метою?
Порівняльні	Пояснює головну частину через порівняння	Сполучники: як, мов, наче, неначе, немовби	як? подібно до чого?
Допустові	Указує на факт, усупереч якому відбувається те, про що йдеться в головній частині	Сполучники: хоч, хоча, дарма що, незважаючи на те що, нехай, нащо	незважаючи на що? всупереч чому?
Наслідкові	Указує на наслідок дії, про яку йдеться в головній частині	Сполучник так що	На питання не відповідає

Пояснювальний диктант

Записати речення. Визначити види складнопідрядних речень. Назвати головну й підрядну частини. Схарактеризувати засоби зв'язку.

1. Бачу за морями золоті дороги, де **припав** до неба **синьоокий** степ (В. Сосюра).
2. Сонце ховалось за **Межигірський** бір, котрий од того став ще чорніший (/ . Нечуй-Левицький).
3. Мені примарилася повінь, котру я **запам'ятав** ще змалечку (Г. Тютюнник).
4. І заручини справимо такі, що й земля гудітиме (П. Загребельний).
5. Я **не такий**, щоб зрадити людину (Леся Українка).
6. Я люблю, як у вечірній час сопілка заспіває переливно (М. Рильський).
7. Уживайте якомога більше слів, які підкреслюють шанобливе ставлення до людей (І. Томан).
8. Дорослими ви стали того дня, коли вперше **по-справжньому** посміялися... над самим собою (Е. Баррімор).

З'ясувати орфограми у виділених словах.

Розподільне письмо

Розподілити складнопідрядні речення за видами підрядних частин. Записати, вставляючи пропущені літери. Аргументувати свій вибір.

1. І блідий місяць на ту пору із хмари де-де в..глядав, н..наче човен в синім морі то вир..нав, то потопав (*Т. Шевченко*).
2. Сонце так п..кло, що й уночі степ пашів (*Ю. Яновський*).
3. Де громи гр...міли смертю огняною, зливи прошуміли сивою стіною (*А. Малишко*).
4. Щасливий майстер, що з тяжкої брили пр..красну постать висікає вміло на радість людям (*М. Рильський*).
5. Якби ви вчилися так, як треба, то й мудріст.. би була своя (*Г. Шевченко*).
6. Лукаш хоче надрізати ножем б..резу, щоб сточити сік (*Леся Українка*).
7. Завітай нав..сні, коли синя фіалка в чисте небо погляне зд..вованим оком (*М. Сингаївський*).
8. Красен труд, хоч рясен піт (*М. Рильський*).

□Визначити, у яких реченнях ужито сполучники, а в яких — сполучні слова.

□З'ясувати лексичне значення виділеного слова. Скласти з ним складнопідрядне речення. Визначити вид підрядної частини. Накреслити схему.

Дослідження-відновлення

Переписати речення, вставляючи потрібні за змістом підрядні сполучники або сполучні слова. Розставити розділові знаки. Пояснити свій вибір.

1. У високій траві шарудів дощ ... хтось ходив по ній (*І. Нечуй-Левицький*).
2. Хоч раз би піднятись туди ... й птах ніякий не бував (*О. Гончар*).
3. Поет не боїться від ворога смерті ... вільная пісня не може умерти (*Леся Українка*).
4. У вагонах видно ще спали ... вікна були закриті шторами (*П. Загребельний*).
5. Нам не можна прожити без того ... не мріяти і не творить! (*Б. Олійник*).
6. Вовк сильним видався таким ... всі тремтіли перед ним і Левом звали всюди (*Л. Глібов*).
7. Уклін чолом народу ... рідну мову нам зберіг (*Олександр Олесь*).
8. хочеш ти добро зробити поспішай його робити швидше (*Б. Грінченко*).

Зробити синтаксичний розбір одного речення (на вибір).

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОЗНАЧАЛЬНИМИ

Складнопідрядним реченням з підрядним означальним називається таке складне речення, у якому підрядна частина виконує функцію розгорнутого означення й пояснює в головній частині іменник, займенник або слово іншої частини мови в значенні іменника. Підрядна означальна частина відповідає на питання *який? чий? котрий?* і приєднується до головної підрядними сполучниками або сполучними словами.

НАПРИКЛАД:

яких?

1. Я з тих країв, де над Дніпром цвітуть, шумлять гаї (М. Нагнибіда).

яких?

[], (де).

якого?

2. Спинився біля струмка, що біг Хрещатим Яром (В. Шевчук).

якого?

[], (що).

Особливості речень

Підрядна частина в складнопідрядному з підрядним означальним стоїть після означуваного слова. Але якщо підрядна частина пояснює в головній частині займенник, то вона може стояти й перед головною.

НАПРИКЛАД: *Хто багато знає, той про все знає (Нар. творчість).*

У головній частині складнопідрядного речення розглядуваного типу перед означуваним словом можуть бути вказівні слова **той, такий, все, кожний, всякий.**

НАПРИКЛАД: *І тільки природа знаходить такі барви, що їх не відтворити жодною фарбою (І. Нечуй-Левицький).*

Розподільне письмо

Прочитати. Подані речення виписати у два стовпчики: у перший — складнопідрядні з підрядними означальними, у другий — прості речення з поширеним відокремленим означенням.

1. Це був північний нагірний схил, порослий густим лісом (*В. Арсеньєв*).
2. Війне вітерець, з крила пелюстку струсить, яку із саду перед тим приніс (*Н. Тихий*).
3. Біжить стежина в сад у зарості малини, яка дозріла вже і запахом п'янить (*Л. Талалай*).
4. Перед нами була глибока ущелина, захарашена камінням та вітроломом (*В. Арсеньєв*).
5. Дзвенить кришталеве джерело, що вийшло з глибини земної (*М. Терещенко*).

Замінити, де це можливо, складнопідрядні речення з підрядними означальними простими реченнями з дієприкметниковими зворотами, а прості речення з дієприкметниковими зворотами — складнопідрядними з підрядними означальними.

Дослідження-характеристика

Прочитати. Схарактеризувати речення і визначити, у якому з них *що* виступає сполучником.

1. Це та **яблулька**, що ми посадили удвох (*А. Малишко*).
2. І голосом **життя** відлунює каміння на передзвін струмка, що розбудив туман (*П. Осадчук*).
3. Джерела додають нам чистоти такої, що наміри одразу злі зникають
(*П. Осадчук*).

Зробити фонетичний розбір виділених слів.

Самостійна робота (з елементом взаємоперевірки)

Прочитати речення й визначити, якій із поданих схем відповідає його структура.

Варіант 1

Не можна уявити нічне небо без зоряних ліхтариків, що споконвіку освітлюють земні дороги людей (В. Супруненко).

- яких? коли? яких?
1. [], (спол. що...)
2. [], (сп. сл. що...).
3. [... ім.], (сп. сл. що...).

Варіант 2

Весною пробуджується земля і вибухає барвами, які завжди хвилюючими снами входять у життя людини (В. Супруненко).

- яким? яким? які?
- [], (сп. сл. які...).
2. [... ім.], (сп. сл. які...).
3. [], (спол. які...).

СКЛАДНОПІДРЯДНІ ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ З' ЯСУВАЛЬНИМИ

Складнопідрядним реченням з підрядним з'ясувальним називається складне речення, у якому підрядна частина з'ясовує, пояснює в головній частині значення найчастіше дієслова-присудка або інших частин мови.

НАПРИКЛАД:

Раптом виявилось, що Лавка великий винахідник-конструктор (О. Копиленко).

Що?

[], (що)

У цьому реченні підрядна з'ясувальна частина пояснює в головній дієслово *виявилось*, яке вимагає конкретизації, бо без цього його значення є неповним.

Особливості речень

Підрядні частини в аналізованих реченнях залежать від дієслів зі значенням різних процесів мислення, мовлення, сприймання, почуття (*говорити, запитати, думати, нагадати, переконатися, бачити, почути, радіти, дивуватися, чекати, розуміти* та ін.).

НАПРИКЛАД:

- 1. Я тільки нині зрозумів до сліз, що ви вже не повернетесь до хати (О. Білаш).*
- 2. Я дивлюся з-під вій, як цвіте за вікном далина (В. Сосюра).*

Підрядні з'ясувальні частини відповідають на питання непрямих відмінків і приєднуються до головної за допомогою сполучників і сполучних слів. Підрядна частина стосовно головної може займати будь-яке місце.

Зверніть увагу!

Різновидом складнопідрядних речень з підрядними з'ясувальними є речення з непрямым питанням.

НАПРИКЛАД: *Учитель запитав, хто сьогодні написав твір.*

У цьому реченні питання подане не прямою мовою, а підрядною частиною, а тому це питання й називається непрямым.

Дослідження-пояснення

Записати складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними. Дослідити їх і пояснити, до яких слів відноситься з'ясувальна частина, якими сполучниками чи сполучними словами приєднується.

1. Мене вже не раз питали, чому не назад іду, не від фронту, а слідом.
2. А згодом я переконався, що дід казав правду.
3. Мені спочатку навіть здалося, що кружляю на одному місці.
4. Я зі страхом відчуваю, як десь глибоко в душі зв'язується й росте вже знайомий, звіданий мною **мулький** сум.
5. Я намагався уявити собі, які в собаки очі.
6. Любив ці тихі, лагідні розповіді про тата, чув їх від багатьох людей і часто думав, чому ж ніхто не заступився за нього? (З тв. Є. Гуцала).

З'ясувати лексичне значення виділеного слова (*мулький* — 1. Який муляє, тисне; твердий, шорсткий, шкарубкий, цупкий.

2. *Перен.* Який бентежить, турбує, гнітить). Скласти з ним складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним.

Вибіркове письмо

Прочитати складнопідрядні речення з відповідною інтонацією. Виписати складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними.

1. У курені, що соломою криті, ми дівчатам несли кавуни (В. Симоненко).
2. Пише рідна, що навколо хати наш садок вишневий забілів (В. Симоненко).
3. Люблю, коли в вікно розкрите шумлять безжурно дерева (В. Сосюра).
4. На плесі вода така темна, ніби на чорному камені **настояна** (М. Стельмах).
5. То не любов, яка **не вмiє** бажати іншому добра (Р. Третьяков).
6. Одваживсь Вовк у Лева попросити, щоб старшиною до Овець наставили його служити... (Л. Глібов).
7. Не кожному з тих, **хто** пише, вдається здобути визнання сучасників (Б. Олійник).
8. Що посієш, те й пожнеш (Нар. творчість).
9. Але певен, що кожного разу у вагання і сумнівів час **дрiб'язковi** хмарки образи не закрили б сонця від нас (В. Симоненко).

Виділені слова розібрати як частину мови.

Лінгвістичне дослідження

Прочитати речення. Дослідити, чи може підрядна з'ясувальна частина стояти перед головною частиною чи в середині її.

1. Розказують люди, що русалки часто заманюють на Сзрег вівчаря з дудкою і примушують його грати всю ніч (*В. Супруненко*).
2. Серед великої тиші чулось тільки, як шелестіли листочки (*М. Коцюбинський*).
3. Хто побував у горах, той ніколи не забуде їхньої величі й краси (*З часопису*).
4. Мені спочатку навіть здалося, що кружляю на одному місці (*Є. Гуцало*).
5. Примкнувши вії, стоїть у задумі осінній ранок, прислухається до тиші (*М. Стельмах*).
6. Старий дзвонар одного давнього вечора розповідав, як десь дівчата дзвонами привертали парубочі серця (*М. Стельмах*).
7. Ви знаєте, як пахне хліб? (*Л. Забашта*).
8. І без слів я все зрозумію, що сказати маєш мені (*В. Симоненко*).

► Визначити, що позначають дієслова, до яких належать підрядні з'ясувальні частини:

- а) процес мовлення;
- б) розумову діяльність;
- в) волевиявлення, спонукання;
- г) відчуття, психічні процеси тощо.

► Дослідити, яке з речень не є складнопідрядним з підрядним з'ясувальним. Відповідь обґрунтувати.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ МІСЦЯ І ЧАСУ

Підрядні місця

Складнопідрядним реченням з підрядним місця називається таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на місце або напрям дії, про яку йдеться в головній частині.

НАПРИКЛАД:

1. *Нехай гнеться лоза, куди вітер погне* (С. Суданський).

куди?

[], (куди).

2. *Де громи гриміли смертю огняною, зливи прошуміли сивою стіною* (А. Малишко).

де?

(де), []

Особливості речень

У складнопідрядних реченнях з підрядними місця підрядна частина пояснює головну частину в цілому, **відповідає на питання** де? куди? звідки? і **приєднується сполучними словами** де, куди, звідки. У головній частині цим словам **можуть відповідати вказівні слова** тут, там, туди, звідти, скрізь, всюди, кудись тощо.

НАПРИКЛАД: *Де воля родиться, там загиба зневіра* (Д. Павличко).

Зверніть увагу!

У складнопідрядних реченнях з підрядними місця сполучні слова **де, куди, звідки** є прислівниками і виконують синтаксичну роль обставини.

НАПРИКЛАД: *Над озером, де плачуть верби, стоїть вродлива мавка чорноброва* (Л. Забашта).

Підрядні часу

Складнопідрядним реченням з підрядним часу називається таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на час або тривалість дії, про яку йдеться в головній частині.

НАПРИКЛАД:

1, Як на землю зйду з космічних висот, до струмка припаду між зелених осок (Л. Татаренко).

коли?

(як), [].

2. Люди перестають мислити тоді, коли перестають читати (Д. Дідро).

коли?

[], (коли).

Особливості речень

У складнопідрядних реченнях з підрядними часу підрядна частина стосується всієї головної частини, відповідає на питання коли? відколи? як довго? з якого часу? до якого часу? з яких пір? і приєднується до головної сполучниками коли, як, відтоді як, після того як, з того часу як, як тільки, тільки що, скоро, ледве, щойно і сполучними словами відколи, поки, доки, аж поки, аж доки. У головній частині цим словам можуть відповідати вказівні слова тоді, доти, до того часу тощо.

НАПРИКЛАД: Я люблю їхати на поле тоді, як ниви зеленіють та хвилюються зеленими хвилями (І. Нечуй-Левицький).

Підрядна частина часу, як і підрядна частина місця, стосовно головної може займати будь-яке місце.

Зверніть увагу!

У складнопідрядних реченнях з підрядними часу, у яких зв'язок оформлюється сполучниками після того як, з того часу як, кому можна ставити як перед усім сполучником, так і після вказівної частини (перед як).

Характер відношень від цього не змінюється; змінюється лише склад головної і підрядної частин та інтонаційне оформлення.

Знайдіть складнопідрядне речення з підрядною частиною часу

1. Усі з нетерпінням чекали, коли зацвітуть яблуні (З журналу).
2. Чудовими уроками сприймань і відчуттів були наші подорожі до лісу, коли осінь розкриває свою багату палітру (В. Сухомлинський).
3. Коли вже й справді світ почавсь од слова, то слово те було єдине — «брат» (Б. Олійник).
4. Це саме та мить, коли громадянське сумління дає тобі право сказати: «Я — творець» (М. Подолян).
5. Земля і небо в тому супокої, коли задумлива природа переступає рубіж від осені до весни... (М. Подолян)

Укажіть складнопідрядне речення з підрядною частиною місця, проаналізуйте його

1. Де пройде сила наша — пречудові в житті людини зміни постають (*П. Тичина*).
2. Сонце сходить не тільки в небі, сонце сходить у нас самих (*Р. Дідула*).
3. Благословенна будь, родинно, де в згоді сестри і брати (*М. Ткач*).
4. Врешті — хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається (*М. Коцюбинський*)
5. Справжня любов народжується тільки в серці, яке пережило турботу про долю іншої людини (*В. Сухомлинський*)

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ СПОСОБУ ДІЇ І СТУПЕНЯ ТА З ПІДРЯДНИМИ ПОРІВНЯЛЬНИМИ

Підрядні способу дії і ступеня

Складнопідрядним реченням з підрядним способу дії і ступеня називається таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на спосіб дії або ступінь вияву ознаки, про яку йдеться в головній частині.

НАПРИКЛАД:

*1. Мороз ударив так нагло, **що** побачив геть усі чорнобривці в саду (С. Павленко).*

*2. **І скільки** видно було, на цілі кілометри рухались і рухались колони військ, здіймаючи куряву (О. Гончар).*

Особливості речень

В аналізованих реченнях підрядна частина відповідає на питання *як? яким способом? якою мірою? наскільки?* і з'єднується з головною частиною сполучними словами *як, скільки, наскільки* та сполучниками *як, мов (немов, мовби), наче (неначе, начебто), ніби (нібито), чим... тим, що, щоб*. У головній частині можуть бути вказівні слова *так, такий, стільки, настільки*.

НАПРИКЛАД:

1. А злива так само почала відходити, **як** і надійшла (М. Стельмах)

як?

[], (як)

2. Сьогодні я **такий веселий**, що молодіти хочу знов (В. Сосюра).

наскільки?

[], (що)

Зверніть увагу!

Підрядні способу дії і ступеня треба відрізняти від підрядних означальних. Якщо вказівні слова *такий, так* вжито відповідно з прикметником чи прислівником, то підрядна частина має значення ступеня. У цих випадках вказівне слово можна замінити на слово *настільки*

Порівняйте!

1. Сонце **таке** яскраве, що дивитися боляче.

*підрядна ступеня
наскільки?*

[], (що)

2. У січні бувають **такі** морози, що тріскаються дерева.

*підрядна означальна
які?*

[], (що)

Підрядні порівняльні

Складнопідрядним реченням з підрядним порівняльним називається таке складне речення, у якому сказане в головній частині розкривається через порівняння зі змістом підрядної частини.

НАПРИКЛАД:

- 1. А тепер у серці щось тремтить і грає, як тремтить на сонці гілка золота (М. Рильський).*
- 2. Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина (Т. Шевченко).*

Особливості речень

Підрядна порівняльна частина відповідає на питання *як? подібно до чого?* і приєднується до головної сполучниками *як, мов (немов, мовби, немовби), ніби, наче (неначе, начебто)*. Підрядна частина залежить від головної в цілому і стосовно неї може займати будь-яке місце. У головній частині може бути прислівник *так*.

НАПРИКЛАД:

Немовби день чекає ночі, я так побачення чекав (П. Сердюк).

як?

(немовби), []

Зверніть увагу!

Підрядна порівняльна частина буває неповним реченням з пропущеним присудком, який легко відновлюється з головної частини. *Косарі тримали в руках коси, як воїни зброю (О. Довженко).* Якщо в головній і підрядній частинах спільні обидва головні члени, то вони можуть бути пропущені, так що в підрядній порівняльній частині залишаються лише другорядні члени.

НАПРИКЛАД: *Із ніжності народжується пісня, як в серденьку малого солов'я (В. Буденний).*

Стилістичні особливості

Складнопідрядні речення з підрядними способу дії і ступеня та підрядними порівняльними використовуються здебільшого в художній літературі для створення яскравих образів.

До поданої головної частини дібрати різні підрядні так, щоб утворилися моделі складнопідрядних речень з різними підрядними.

Визначити місце підрядної частини, тип її. Накреслити схеми.

Понуро шумлять старезні дуби (І. Пільгук).

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ПРИЧИНИ, МЕТИ, УМОВИ

Підрядні причини

Складнопідрядним реченням з підрядним причини називається таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на причину дії, про яку йдеться в головній.

НАПРИКЛАД:

1. *Земля прекрасна, тому що на ній живуть дзвінкоголосі малюки (Ю. Бедзик).*

чому?

[], (тому що).

2. *Люблю людей землі своєї, бо й я землі своєї син (В. Сосюра).*

чому?

[], (бо)

Особливості речень

Підрядна причини відповідає на питання *чому? з якої причини? через що? і приєднується до головної сполучниками бо, тому що, оскільки, через те що, з тієї причини що, тим що, у зв'язку з тим що та ін.*

Підрядна частина причини пояснює головну частину в цілому, тому питання до підрядної ставиться не від певного слова, а від головної частини в цілому.

Зверніть увагу!

Складені сполучники **тому що, через те що, тим що** першою своєю частиною (*тому, через те, тим*) можуть міститися в головній частині речення, а другою частиною (*що*) - у підрядній.

Це буває тоді, коли перша частина є логічно наголошеною і вимовляється підвищеним тоном. Кома в такому разі ставиться перед словом **що**.

Підрядні мети

Складнопідрядним реченням з підрядним мети називається таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на мету дії, про яку йдеться в головній частині.

НАПРИКЛАД:

1. Солдати не шкодували ніг на битих шляхах, аби швидше зустріти тепло рідної хати (О.Дмитерко).

з якою метою?

[], (аби).

2. Христя, щоб як-небудь скоротити час, почала вишивати сорочку (Панас Мирний).

для чого?

[, (щоб),].

Особливості речень

Підрядна мети стосується головної частини в цілому, відповідає на питання з якою метою? для чого? навіщо? і поєднується з головною частиною сполучниками **щоб, для того щоб, аби**. Сполучник **для того щоб** уживається здебільшого в книжному стилі, а сполучник **аби** - розмовному.

Зверніть увагу!

У складнопідрядному реченні з підрядним мети сполучник **для того щоб** може повністю бути в підрядній частині або перша частина (**для того**) – у головній частині, а друга (**щоб**) – у підрядній.

Підрядні умови

Складнопідрядним реченням з підрядним умови називається таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на умову, за якої можливе те, про що йдеться в головній частині.

НАПРИКЛАД:

1. Коли б у людства не було фантазії, було б стократ на світі важче жить (Г. Коваль).

за якої умови?

(коли), []

2. Людська душа втрачає дивоцвіт, коли любов її не зігріває (Г. Васильченко).

за якої умови?

[], (коли).

Особливості речень

Підрядна частина умови відповідає на питання за якої умови? при якій умові? і приєднується до головної сполучниками коли (коли б), якби, аби, якщо, як. У головній частині цим сполучникам може відповідати частка то.

НАПРИКЛАД: *Якщо пошукаєш у книгах мудрості, то знайдеш велику користь для душі своєї (Нестор).*

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ НАСЛІДКОВИМИ І ДОПУСТОВИМИ

Підрядні наслідкові

Складнопідрядним реченням з підрядним наслідковим називається таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на наслідок дії, про яку йдеться в головній частині.

НАПРИКЛАД:

Теплий туман слався по полю і на літ балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому (М. Коцюбинський).

Особливості речень

Підрядна наслідкова частина приєднується до головної сполучником *так що* і майже завжди займає місце після неї. Від головної частини до підрядної питання поставити неможливо.

НАПРИКЛАД: *Листя горобини з зеленого і жовтим, так що його важко було відрізнити від ягід (В. Гжицький).*

[], (так що)

Підрядні допустові

Складнопідрядним реченням з підрядним допустовим називається таке складне речення, у якому підрядна частина виражає твердження, всупереч якому дія головної частини все ж відбувається.

НАПРИКЛАД: 1. Хоч земля вся укрита снігами, *моє серце в цвіту* (В. Сосюра).

Особливості речень

Підрядна допустова частина відповідає на питання **незважаючи на що? всупереч чому?** і приєднується до головної сполучниками **хоч (хоча); дарма що; незважаючи на те що; хай; нехай; нащо** або сполучними словами; **куди не; скільки не та ін.**

Зверніть увагу!

Якщо підрядна допустова частина стоїть перед головною частиною, у реченні можуть бути протиставні сурядні сполучники *а, та, зате, проте, однак, але*.

НАПРИКЛАД: 1. *Хоч і тепло вже, а осінь вже підходить крадькома* (Н. Забіла).

2. *Хоч козацька держава існувала недовго, однак вона мала вирішальний вплив на розвиток національної свідомості* (Із журналу).

Домашнє завдання

▲ Скласти твір-мініатюру, використовуючи складнопідрядні речення з різними типами підрядних. Визначити, яку роль виконують складнопідрядні речення в мовленні.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ

Складнопірядне речення, у складі якого є одна головна частина і дві або більше підрядних, називається складнопірядним з кількома підрядними.

Види

з однорідною
підрядністю

з неоднорідною
підрядністю

з послідовною
підрядністю

Однорідна підрядність

У складнопідрядних реченнях з однорідною підрядністю однакові за значенням підрядні частини стосуються одного й того самого слова в головній частині чи всієї головної частини. У таких реченнях підрядні частини завжди одного виду.

НАПРИКЛАД: *Розкажи, як за горою сонечко сідає, як у Дніпра веселочка воду позичає*(Т. Шевченко).

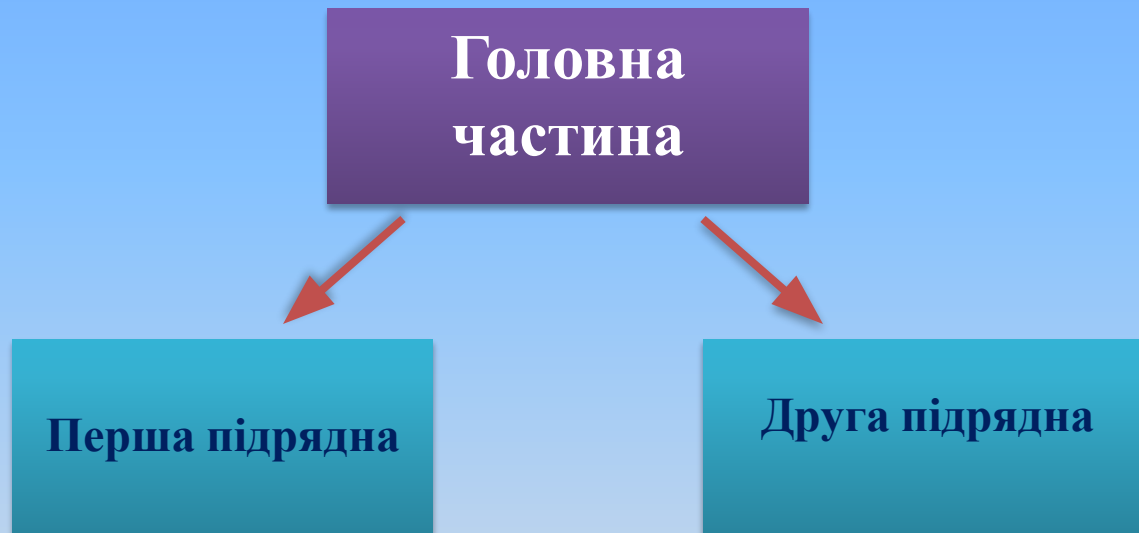
ЩО?

[], (як), (як).

У цьому реченні дві підрядні з'ясувальні частини стосуються дієслова-присудка *розкажи* в головній частині.

Структура

Умовно залежність частин складнопідрядного речення з однорідною підрядністю можна зобразити так:

Зверніть увагу!

У складнопідрядних реченнях з однорідною підрядністю в другій і наступних підрядних частинах сполучник, заради уникнення небажаних повторень, може бути пропущений, а між підрядними однорідними частинами може вживатися сполучник сурядності.

Розділові знаки

Між підрядними однорідними частинами, з'єднаними знаки
одиничним сурядним сполучником *чи, або, та* (в значенні *і*), *і*
(*й*), **КОМА НЕ СТАВИТЬСЯ.**

НАПРИКЛАД: *1. Пройшло немало років, як погас вогонь війни і
вичахли гармати (Д. Луценко). [], (як) і ().*

*2. Коли землероби обсіювались і наставало більше вільного часу,
слов'яни справляли свято на честь Лада (Я. Головацький). (коли
) і
(), II.*

Неоднорідна підрядність

У складнопідрядному реченні з неоднорідною підрядністю підрядні частини по-різному пояснюють головну частину:

- підрядні частини одного або різних видів стосуються різних слів у головній частині;
- одна підрядна частина стосується всього змісту головної частини, а друга - якогось слова в головній частині;
- підрядні частини різного виду стосуються одного слова в головній частині.

Послідовна підрядність

У складнопідрядному реченні з послідовною підрядністю перша підрядна частина залежить від головної частини, друга - від першої підрядної, третя - від другої і т.д.

НАПРИКЛАД:

1. Епохо, дай мені *завзяття* на кожен день, на кожну мить, щоб міг нащадкам розказати я про те, як ми навчались жити (П. Сингаївський).

[], (щоб), (як).

2. *Хоча* ніхто не знав, *чи* доведеться тут ночувати, *робота вже закупіла* (О. Гончар).

(хоча), (чи), [].

В обох реченнях маємо одну головну частину і дві підрядні, але головної частини стосується лише перша підрядна, а її, як своєї головної, стосується друга підрядна частина.